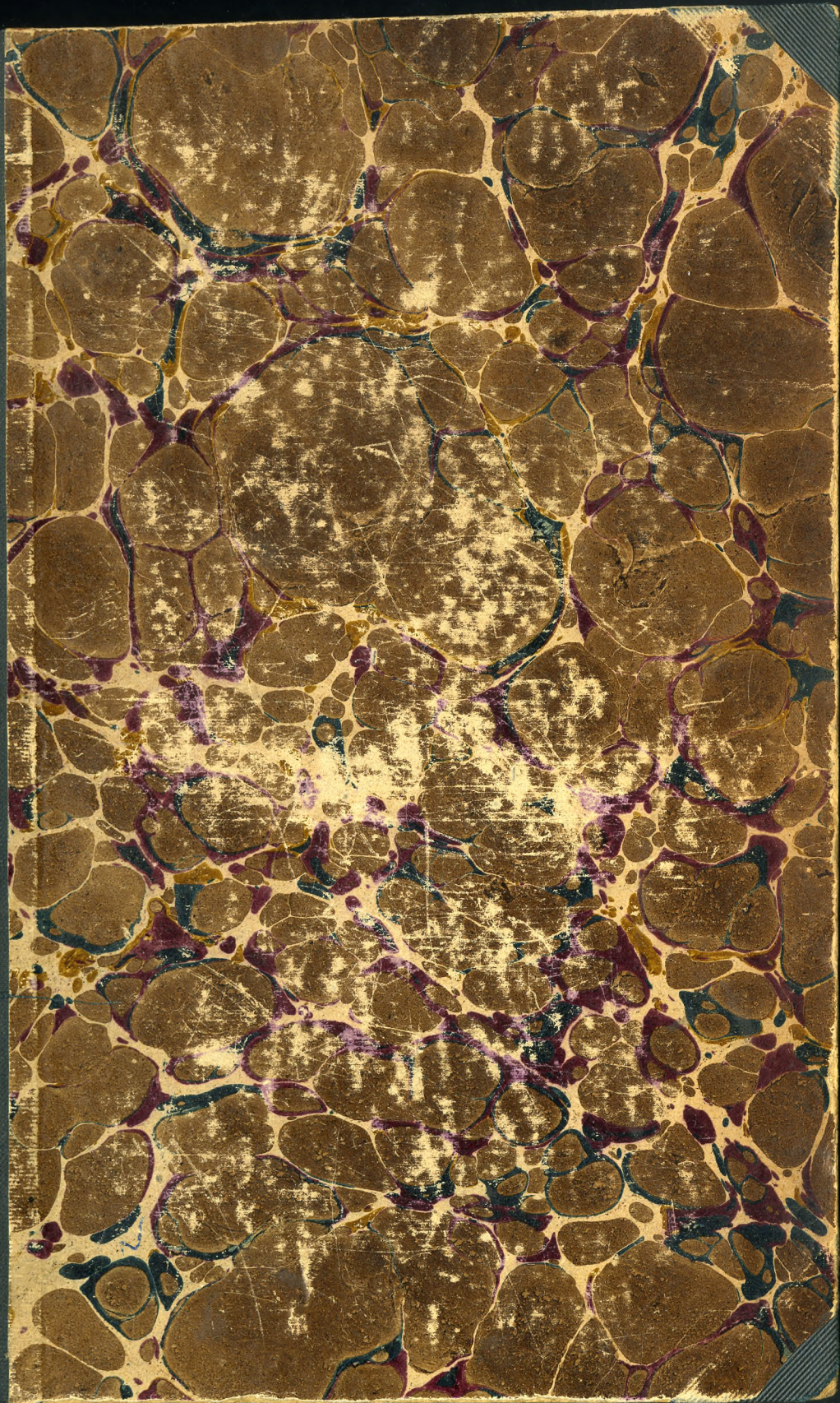

Politikai
röpiratok.

188.

188

1729

NEMZETGAZDASÁGI

ÉS

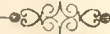
TÁRSADALMI ESZMETÖREDÉKEK.

IRTA

GRÓF ZICHY JENŐ.

Külön lenyomat a „Nemzetgazdasági Szemléből.”

6.

BUDAPEST.

KILIÁN FRIGYES, EGYETEMI KÖNYVÁRUS.

1882.

Libra 00761966

ELŐSZÓ

ELŐSZÓ

DE BALLAGI GÉZA.

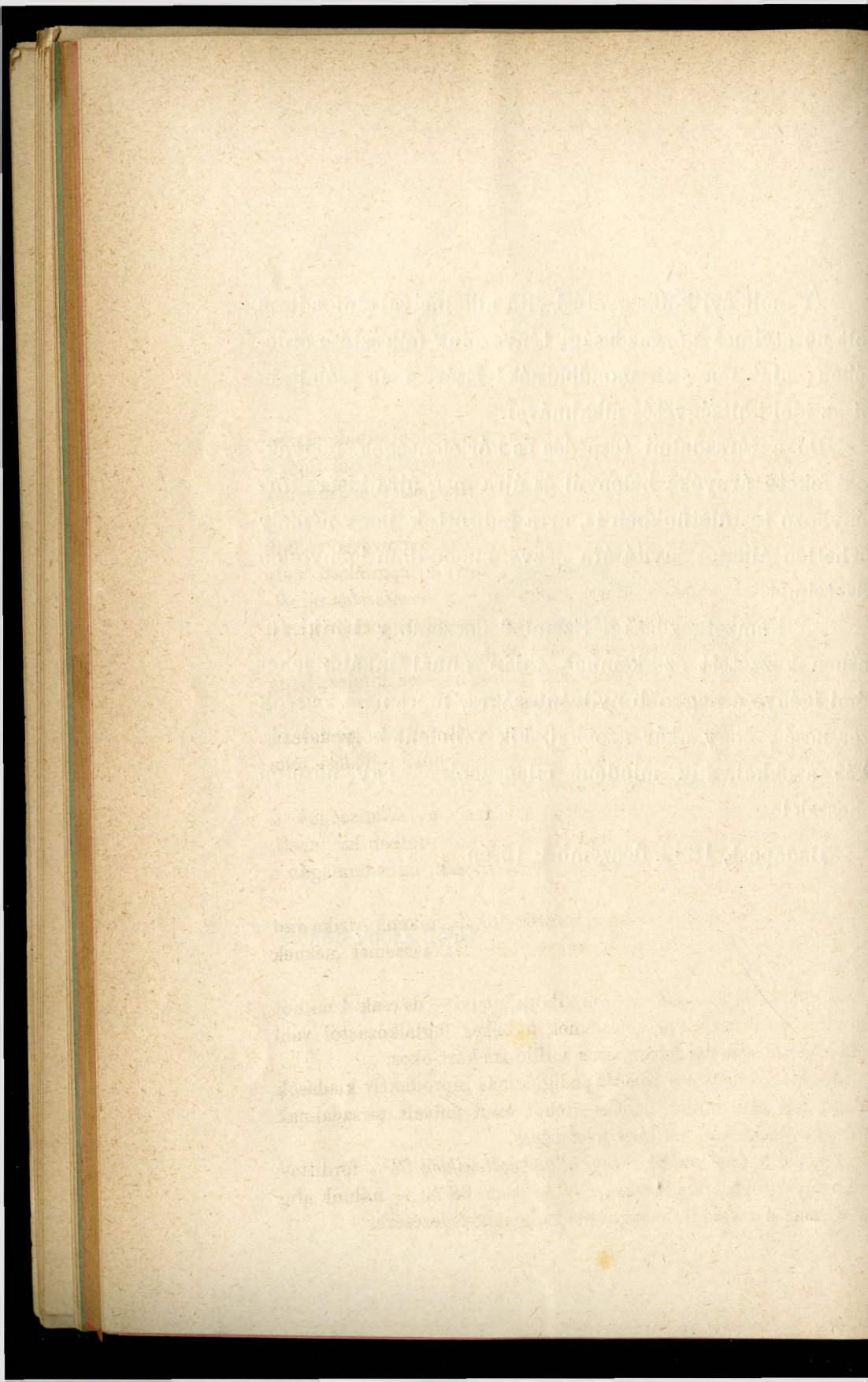
A mult évi költségvetési vita alkalmával elmondtam volt nézeteimet közgazdasági tényezőink fejlesztése érdekében; ujat ma sem mondhatnék! Ezért nem szólaltam föl az idej költségvetés alkalmával.

De a társadalmi tespedés és kórjelenségek, melyeknek fekete árnyéka belenyúl és újra meg újra kísért törvényhozó testületünkben is, arra indítottak, hogy némely tőrhetlen állapot javítására nézve, elmondjam igénytelen nézeteimet.

A „Nemzetgazdasági Szemle“ deczember 15-iki fűzetben közzétett cikkemnek talán annál inkább lehet némi igénye a nagyobb nyilvánosságra, mert nem vagyok szerencsés, hogy akár azokkal, kik mindent helyeselnek, akár azokkal, kik mindent elleneznek — egy nézeten lehessék!

Budapest, 1882. deczember 15-én.

Gróf Zichy Jenő.

I.

A társadalmi kérdés korunk legnagyobb problémáinak egyike, sőt talán legnagyobbika, mert ennek helyes megoldásától függ a haladás, műveltség és humanizmus az általános jólét terjedésének lehetősége.

Az e részben felállított sok elmélet közt legkevésbé vélünk tévedni, ha a természet örök törvényéhez tartjuk magunkat, mely szerint az ember hivatása, hogy önmagán, s a természetben minél inkább uralkodni törekedjék, s hogy ezeket helyesen kormányozva, tökéletesítve, saját boldogságát alapítsa meg.

Hogy miként ezt az irás oly szép költői nyelven kifejezi, hogy „Isten az embert a maga képére teremtette.“

Minden eddigi haladásunk, polgárisodásunk, a gazdaság, ipar, kereskedelem, a humanizmus, a tudományok mai fejlődési foka mindezen elv alkalmazásának eredménye.

Csakhogy az emberek legnagyobb része az állatiaságnak, a tudatlanság, restség, önzésnek hódolva, a legtöbb esetben ha teheti, még mindig inkább szeret és szokott embertársán, mint önmagán s a természetben uralkodni.

A művelt keresztény államok földrészünkön, miként Afrika vad törzsei, ma is fülig fegyverkezve folyton farkasszemmel néznek egymással.

Állandó katonaságuk 6—8 millióra megy, — de csak 4 milliót és félmillió lovat számítva — ezeknek a békés foglalkozástól való elvonása és tartása, évi három ezer millió forint kárt okoz.

Államadósságuk évi kamata pedig, s más inproductív kiadások évenként két ezer millió forintot — tehát ezen művelt társadalmak csak évi vesztesége is 5 milliárd forintot képez.

A közel 8 ezer millió forintnyi állambevételükből 62% fordítottik ezen inproductív kiadásokra, — és csak 38% — nálunk alig 22% — marad a valódi országos szükségletek fedezésére.

*Évi deficitük 350 millió forint*ra megy, s ez folyton új adósságokkal fedeztetik.

Maga a *három utolsó háború* 10 milliárd frt költség és 1½ millió emberélet áldozatába került.

Ez mind tényleges megtagadása a hivatkozott törvénynek, és kiáltó bizonyossága a műveltségre igényt tartó társadalomnak még mindig nagy hátramaradottságának, mely szerint még ma is nem képesek azon valóban *emberi* és emberhez illő álláspontra fölemelkedni, hogy csakis önmagukon s a természetben — nem pedig embertársaikon törekednének uralkodni.

Mert ezen — minden józanul gondolkodó által elítélt — természetellenes állapot, s a társadalom rendes működését és haladását gátló temérdek évi veszteség egy *nemzetközi bíróság* által ép úgy megszüntethető volna, mint egyes államokban ez a polgárok egymásközi jogviszonyaira nézve történik.

Ezen bajokat egyes állam magában nem képes megszüntetni, de azért minden illetékes faktornak kötelessége az ily visszásságok ellen szavát emelni, mert végre is nem a népek vannak a kormányokért, hanem megfordítva a kormányoknak csakis az képezi *létjogosultságát*, hogy a népek a társadalom jólétét minden lehető módon előmozdítani törekedjenek.

Ezen s hasonló visszásságok nemcsak, hogy megsértését képezik a jelzett természeti törvénynek, hanem a társadalom természetes fejlődését is akadályozzák, megnehezítik a jólét általános elterjedhetését, általános elégtelenséget szülnek, mely — miként az összetorlódott villanyosság — sokszor viharként dühöngő forradalmakba tör magának útát, ha ezen bajokat a társadalom idejében orvosolni elmulasztja.

A század eleje szokatlanul termékeny volt nagy emberekben, de nagy munkájuk bevégezte után már többnyire kidőlték mint vezérek a küzdők sorából. — Kossuthnak — aggkora daczára is, még mindig törhetlen óriási lelkierejét úgy látszik egy téves eszmének igézete tartja lebilincselve, hogy a távolból tétlen szemlélője marad küzdelmeinknek; — mert a mely nemzet *csak egy* bármily nemes eszméért lenne képes lelkesülni, ez nem hogy *jövőt*, de *életet* sem érdemelne.

Voltak már a jelennél sokkal nehezebb idők, s a magyar nemzet — ha az események nyomása alatt — koronként megalkudott is a körülményekkel, — nagy multjához mért jogos igényei-

ről, természeti jogairól, azért nem mondott, nem mondhatott le, s nem fog lemondani soha!

Korunkban már — hála a gondviselésnek — a szurony és ágyú harcát is — csak az évek, évtizedeken át kitartó küzdelemmel vívott eszméknek a *műveltségnek fegyverei* vezérlik győzelemre, s Nelsonnak a trafalgári döntő csata előtt kiadott magasztosan egyszerű napiparancsa, mikép *„Anglia elvárja, hogy minden egyes teljesítse kötelességét“*, most már a műveltség a humanizmusnak mindig nagyobb mérveket öltő békés harcában — a haza minden egyes legnagyobb és legkisebb tagjának szól egyiránt.

A társadalmi baj és elégtelenség jelei másutt a szocializmus, kommunizmus, nihilizmus, míg nálunk főleg a panslavizmus s más nemzetiségi s vallási izgatások alakjában jelentkeznek mind sűrűbben.

Társadalmunk helyes érzékére mutat, hogy ezen körjeleneteket fölismerve, a sajtó- s az ujabban alakult *„Széchenyi“*, *„Hazafias“* s a vidéki egyletek útján, a bajt lehetőleg orvosolni törekszik.

Azonban nézetem szerint a baj sokkal idültebb, elterjedtebb s mélyebben gyökeredző, hogysem ezt egyes speczifikus szerrel — milyen az említett egyletek homogén alapszabályszerű működése, — s egyedül ily vidéki egyletek hatásához képest palliatív eljárással orvosolni lehetne.

Tisztelettel hajlok meg azon jeles honfitársaink előtt, kik hazafias, nemes kötelességérzetök sugallata folytán, a vidéken nemcsak szóval, hanem áldozatkészséggel is, a cselekvés terére léptek. — Mert csak az egy Schlauch püspök ő Exejának következő szavai is: *„Nincsen jegecedési pontunk e hazán kívül. — Felvirulásunkra, többet mondok — fennállásunkra minden egyes karra, minden egyes szellemi erőre szükségünk van idebenn. Egyet nélkülözni szerencsétlenség, egyet is ellökni bűn volna“* — oly mély belátású államférfiúi bölcsességről tanuskodnak, mely csak elfogulatlan, tiszta, világos ész, s a honfi kebel melegének magas hőfokán fogamzhatik meg.

Azonban egyebeket most mellőzve — már csak az eljárás sikere, s ennek nem ugyan központosítása, hanem egyetemessége s egyöntetősége tekintetéből is, — és hogy a jeles erők el ne forgácsolóssanak, — hanem hogy abban minden egyes — kicsi és nagy — a ki nagy elődeinknek méltó utóda akar lenni, — a jó honleány és honfinak alkalmá legyen önmaga által meghatározandó bármily

cesekély hatáskörben is résztvehetni, a költő azon szép és igaz szavai szerint :

„Nur aus der Kräfte schön vereintem Streben
Erhebt sich wirkend erst das wahre Leben.“ —

ez okból mondom : mindenek feletti *1-ső kölléknek* vélém, hogy miként ezt a Pesti Napló, mindjárt első felszólalásom alkalmával, *igen helyesen* kienelte, — a *mozgalomnak a központból kell kiindulni*, s az egész országba, minden megyébe, minden községbe *szétágazva*, — minden vidéki — különben önállóan működő egyletnek szövetkezeti kép, a központi egylettel összeköttetésbe lépni s egy szerves egészszé alakulni.

A mi az egylet szervezeti s alakulási módját illeti, arra nézve helyszüke miatt elégnék vélem ezuttal az általam a *Népnevelési egyletek* tárgyában készített *alapszabály-tervezetre* utalni, mely a néptanítók országos gyülekezete s több hatóság által is helyesnek lőn elfogadva, — s melyet egy, e tárgyban általam összehívandó központi értekezlet bölcs belátása szerint módosítani s kiegészíteni lesz hivatva.

II.

Hogy működésünkben helyesen járassunk el, szükséges : 1-ör, hogy *ösmerjük magunkat*, helyzetünket ; 2-or, hogy különböztessük meg, melyek azon tényezők, melyek a *kormányunk*, és melyek a *társadalmi működésnek* képezik feladatát.

Tartsunk tehát előbb egy futólagos szemlét társadalmi viszonyaink felett, nem pártszinezetű szemüvegen, hanem minden rokonság és ellenszenv nélkül — egyedül a hazaszeretettől sugalt, s lehetőleg a tényeknek megfelelő tárgyilagossággal.

Az őskor költői szépségű mythológiája szerint az Isten minden embernek két tarisznyát akasztott a nyakába, az elől függőbe mások hibáit, — a hátul függőbe pedig saját hibáit helyezte, — tehát nézzük meg lehetőleg a hátul lógó tarisznyát is.

Ha valakit ösmerni akarunk, igen sokat mondó tényezőt ismerünk az által, hogy *vannak-e* az illetőnek, s milyen természetű *adósságai* ?

Igaz, hogy a legműveltebb államoknak, Angol- és Franciaországának legtöbb adóssága van : 8—9 milliard, csak hogy Anglia nem is európai, — hanem *világhatalom*, Franciaország pedig, utóbbi szerencsétlen háboruja mellett is, a *leggazdagabb* háztartású állam.

Azonkívül a nagy adósság kamatai azoknál nem szivárognak évenként *külföldre*, mint nálunk.

Monarchiánkban az *államadósság évi kamatai* 1811-től 1848-ig 7.7 millióról, 40.7 millió frtra, 1858-ig pedig 103.7 millió frtra szaporodtak.

A *deficit* 1848-tól 1867-ig — két évtized alatt, 1912 millió frtra halmozódott, — tehát *évenként közel 100 millió volt*, — s maga az 1865—1866-ki két év alatt 511 millió forint *új adósság* tétetett.

Boldogult Horváth István — a genialis egyetemi tanár, mikor a 40-es években, az állami financiákról beszélt — azt mondta, hogy a *papírpénzt* Mária Terézia idejében kezdtek el készíteni, — először csak 50 ezer frtot, — s miután látták, hogy ez oly *könnyen* megy, most már annyi van, hogy *számát* se tudjuk.

Igy vagyunk az *adósságcsinálással* is.

Az 1867-ki kiegyezéskor — hogy az osztrák tartományok az adósság terhe alatt össze ne roskadjanak — *méltányosság* és *nagylelkűségből* elvállaltuk az összes adósság kamatainak az $\frac{1}{2}$ -át, ke-rekszámban 30 millió frtot, a mintegy 400 millió frtra menő közös papírpénzen kívül.

A legújabb kormány-kimutatás szerint, speciális, magyar államadósságunk évi kamata tesz 108 $\frac{1}{2}$ milliót — összes kiadásunk 35%-át (az osztráké csak 26%) — vagyis tőkében az adósság mintegy 2 ezer millió forint.

Az önálló magyar kormány tehát az utolsó 15 év alatt, több mint *2-szer annyi adósságot* csinált — igaz, hogy főleg beruházásokra — mint a mennyire ez az előző 100 év alatt felszaporodott.

Államháztartásunk, — az évenkénti *új adók*, — s az 1867. óta, már több mint 25%-kal *fölemelt* adóknak daczára, 20—40 millió frtnyi *évi deficit*tél jár.

A nagymérvű *adóvégrehajításokra* illeték fejében megszavazni szokott 200 ezer frt helyett, 7—900 ezer frt szükségeltetik, s mind a mellett már 1875 végével is, 149 millió frt volt az *adóhátralék*.

A több mint 4 millió hold kiterjedésű, és 450 millió frt becsértékű ingatlan *államvagyon nem jövedelmez semmit*. Mert a mely része 1—2 millió frtot jövedelmez is, azt a más részekben jelentkező *deficitek*, s 9—10 millió frtra menő, be nem hajtható *bérhátralékok*, egészen fölemésztik.

A magyar, főleg *jogász* és *generosus* nemzet, de a *gazdasági* érdek iránt nem látszik valami nagy hajlammal birni.

Innen magyarázható meg, hogy az állami kiegyezésnél *jogainkat* lehetőleg kiczirkalmaztuk, s Ausztria terheit, hogy ez valaminek össze ne roskadjon alattuk, egész az elviselhetlenségig, részben *nagylelkűen* magunkra vállaltuk. Az egyesség *gazdasági* részében azonban a *vámszövevény* által még a lehetőséget is nagy mértékben kiadtuk kezünkől, hogy az elvállalt nagy terheket előteremthessük. Hogy is van az a régi vers?

„Természete a magyarnak, hogy jogait nem hagyja,
De ha tudnak vele bánni, az *ingét is odadja.*“

Tanúság az egészről az, hogy az állam nem tud gazdálkodni. Nem tudja a mit az elemi iskolákban tanított — a *2-szer 2-től*. Pedig ezt — ha elveszni nem akarunk — okvetlenül meg kell tanulni, s kérlelhetlenül foganasítani.

A mi a *társadalmat* illeti: ez az anya és leány legközvetlenebb rokonsági viszonyába van az államkormányzattal, mely a társadalom legtehetségesebb fiaiból ujonczozza magát. Csakhogy itt a baj gyökerei is már jobban fölismerhetők.

Egyik kiválóan jellemző tulajdonát képezi társadalmunknak, hogy ez a *munka* becsé és tiszteletének érzetétől még mindig igen szerény mértékben van áthatva, mely *hiányvörös fonalkép* a társadalom minden osztályain keresztülhuzódik.

A *földműves, iparos, tudósok* osztálya közt csak elvétve találhatók egyesek, kik az *intenzív*, a sikert egyedül biztosítani képes *kitartó munka, gazdaság, takarékoság* szükségét érzéni.

Mindenki csak az *Isten áldását* szokta a legnagyobb mérvben előre eskomptirozni. Ez ugyan határtalan, de már a régiektől tudhatnánk azon igazságot, hogy „*Laboribus dii omnia vendunt*“ s a keresztény vallás is azt tanítja, hogy „a hit jó cselekedetek nélkül, meghalt ő magába.“

Az *iskoláztatás, iskolábajárás és tanításnak* nagyobbrészt nem az a célja, hogy a növendék *értelmesen termelni*, s az *élet viharai-val dacolni képes* önálló jellemmé fejlődjék, hanem hogy lehetőleg *munkanélküli* uri helyzetre vergődjék, vagy hogy legalább megélhessen.

Az a *gyakorlati életrevalóság*, mely nem a csuszás-mászás, nem a meggyőződés folytonos föláldozásával minden körülményekhezi alkalmazkodásban, hanem a lelkiismeretes becsületesség és kitartó szívós munkásságban rejlik, mely az angolok nagyhatalmi

állásának alapja, s melynek Broughton személyében élő kifejezését találjuk, kiről meg van írva, hogy „*ha csizmatisztítónak született volna is, addig nem nyugszik, míg Angliá első csizmatisztítójává föl nem küzdi magát,*“ — ez az életrealitás csak igen kis részben mutatkozik társadalmunkban.

A magánegyénekre nézve, a mondottakból sokat ismételnem kellene, azért e helyett csak ezek gazdálkodási módját megvilágító egyes praegnansabb statistikai adatokra szorítkozom. Ezek szerint:

A magánosok adóssága csak a hitelintézeteknél 1875-ik évig tett 205 és fél millió frtot.

Az 1876—1880 közti 5 év alatt szinte csak a hitelintézetek részére a ki táblázások levonásával, *évenként* átlag 70 millió frt új adósság lett betáblázva.

Ugyanez idő alatt *évenként* 20,000, mond huszezer birtok lett bírói árverés útján, eladva.

Ezen tömeges birtokváltozást pénzügyértünk nem tartja calamitásnak, a külföldi tőkének helyi viszonyaink iránt nyilvánuló bizalomnak tekinti ezt, míg én a gentry bukása, a magyar birtokos faj pusztulása előjelének itélem, pedig ezen osztályt bukni hagyni, annyi volna, mint kiszolgáltatni az országot a „*homines novi*“ élelmes, de *csakis* élelmes fajának, melynek, és ezt tapasztalásból tudjuk, jelszava: *ubi bene, ibi patria*. Ezt meg kell gátolni minden-estre, meggátolni az által, hogy a vagyoni hanyatlás és pusztulás proceszsusát társulás által „*viribus unitis*“ állítjuk be, hogy megismertetjük velük első sorban az *okszervi gazdálkodást*. Ez „*conditio sine qua non*“-ja ezen osztály megmentésének.

4000-re megy átlag évenként azon esetek száma, hol a *dobra-ütött vagyomból* — annak értécsökkenése vagy tulterheltetése miatt, *a hitelező nem kapja meg kölcsön adott pénzét*.

A hitelezők ezen *czim* alatti vesztesége *évenként* átlag hat millió frtra rág.

A gazdaság jövedelmezhetőségére okvetlenül szükséges *vonó-marha* száma 1870—1880-ig 20%-al, a juhoké 30%-al *fogyott*, a helyett, hogy szaporodott volna.

Ezen számok minden ékesszólásnál világosabban bizonyítják, hogy állami és társadalmi viszonyaink nem normalisak, nem egészségesekek. Minélfogva itt volna az ideje, hogy a társadalom minden egyes tagját gyökeres kura alá vegye, hogy szünnénk meg végre-vala-hára *folytonosan vétkezni* az által, hogy azon sok és szép tulajdonokat,

melyekkel a gondviselés a *magyar fajt* — s azon sok áldásokat, melyekkel a *magyar földet* oly pazarul ellátta, — céljukhoz képest, a magunk javára kifejleszteni meggondolatlanul és könnyelműen elhanyagoljuk.

III.

Társadalmi szempontból a *kormány teendői* 3 osztályba sorozhatók a szerint, a mint ezek *gazdasági, kormányzati* vagy *törvényhozási* természetűek.

Nem akarok az ellenzéki sajtó azon hibájába esni, mely minden létező és nem létező bajainkat mindig és mindig egyedül csak a kormány hibás működésének tulajdonítja, s ez által a valóban létező és javítható hiányoktól is elvonja a figyelmet.

Az is igaz, hogy sokkal könnyebb valamit bírálgatni és kifogásolni, mint *jobban tenni*, s bármely ellenzék jusson is kormányra, az ott rendesen más színben látja a dolgokat, mint előbb.

A százados viszonyokat megváltoztatott állami kiegyezésnél, végre sok oly bürokratiai schlendriánt vettünk át az osztrák kormánytól, mely csak hosszú évek tapasztalása és munkája által szüntethető meg.

De másrészt eléggé nem becsülhető előnyünk, mit századokon át nélkülöztünk, hogy kormányférjaink európai műveltséggel bíró, s mind megannyi kitűnő jó hazafiak, s már egyéniségük garantiátul szolgál arra nézve, hogy a *valóban* hibásnak mutatkozó eljárásukat — mert hiszen ők is csak emberek, s nem csalhatatlanok — legjobb tudomásuk és tehetségük szerint helyrehozni igyekeznek.

A) *Gazdasági tekintetben* tehát, a helyett, hogy mindig újabb és újabb adóemelésekkel igyekszik a kormány a deficitet megszüntetni, erősödjék csak meg a nép előbb, azután könnyen viseli a nagyobb terhet is. Mátyás király idejében kevés volt a rendes adó, mégis önként előteremtette a nemzet a sok háborukra kellett temérdek költséget, mert vagyonos volt. Adóemelések helyett tehát

1-ör és első sorban az *államjóságot*, nem eladogatni, — hanem minden áron s minden lehető eszközzel — például *iparos telepítések útján jövedelmezőbbé tenni*. A 450 millió frt becsértékű ingatlan államvagyonnak minden körülmények közt és okvetlenül legalább 5°/_o-lit, tehát *évenként 20—22 millió frtot kellene és lehetne tisztán jövedelmezni*. Különben ezen állami birtokok leghelyesebb benépesítése a csángó magyarokkali betelepítése volna, és ezzel nemzetünk egy régi óhaját is megvalósítanók!

Tisza Kálmán és Szapáry gróf ő excellenciáik szintén nem maguk kezelik nagykiterjedésű uradalmait, mert hivatalos teendők ezt nem engedi. Ugyan mit mondanának, ha kormányzó tisztjük az év végével azon ujsággal lepné meg őket, hogy bizony a mit az egyik uradalom jövedelmezett, azt a másik uradalomnál mutatkozott hiányt fedezésére kellett fordítani, és így évről-évre nincs semmi jövedelmünk.

Én megvagyok győződve, hogy ő excaik — a milyen takarékos jó gazdáknak van szerencsém őket ismerni — az ilyen kormányzó tisztet egy óráig se tűrnék meg többé hivatalában, hanem más ügyesebb, értelmesebb, lelkiismeretesebb kormányzó tisztről, s a lehető legszigorúbb *ellenőrzés* behozataláról gondoskodnának, s maguk is lehetőleg utánna nézve, mindaddig nem nyugodnának, míg uradalmakból legalább is az 5% tiszta jövedelmet ki nem nyernék.

Vegyünk egy *magánpéldát*, — mert a sok rosz közül, hála isten van még utánzásra méltó is. A történelmi nevezetességű gróf Pálffy Ferencznek nem igen okszerű gazdálkodása miatt, zár alá vett birtokai sok időn át alig fedezték a kezelési költségeket, *épen mint az államjóságok*. 1850-ben bekövetkezett halála után, fia gróf Pálffy János, a legválságosabb időben vette át a birtokot, a midőn az egyszerre beszüntetett robot-munka óriási zavarrt idézett elő, melyet a temérdek adóssági teher miatti gond még inkább fokozott. A genialis és háládatos ifjú gróf *nevelőjét* tette uradalmi teljhatalmú kormányzóvá, s ez bár maga hihetőleg soha gazdaság mellett nem volt — hanem mert lelkesen mindennek utána nézett, s a gazdaság minden ágában *ellenőrködött*, — az uradalmak számát szaporította és azokat fokozott jövedelméből minden adósságot kifizetett, az uradalmakat a kor s tudomány igényei szerint fölszerelte, — később pedig maga a gróf a fővárosban is palotákat szerzett, egyszersmind eszközölte, hogy terjedelmes uradalmi teljesen magyar administráció mellett, az ország legrendezettebb, legjövödelmezőbb gazdaságai számát szaporítsák.

A magyar példabeszéd azt tartja, hogy *„üres konyhának boldond a gazdasszonya“*. A *semmiből* csak Isten tudott világot teremteni, de a hol bőven van miből, és még sem tudni eredményt mutatni, ez már aztán öreg hiba.

2-or. A *bérhátralékokat* képező ca. 10 millió frt, *erdei s bányászati* felszaporodott készletek ca. 20 millió frt, összesen 30 millió frtot, a fenti módon értékesíteni kellene.

Államrdeink termelésük 50%-át se képesek értékesíteni, még nyers tüzfűt is szállítanak külföldre, és csökkentik a magán birtokos versenyét. — „*Ez oly szegénységi bizonyítvány iparviszonyainkra nézve, melytől borzadva fordul el a közgazda.*”

És nehogy valaki azt vélje, hogy ez csak olyan ellenzéki színre valló csattanós frázis, — megjegyzem zárjel közt — hogy ezt nem én mondom, hanem Keleti miniszeri tanácsos ur egyik hivatalos iratában.

Bányáinkból a drága kobalt és nickel érc nyers alakban vándorol Angliába, értékesebb vasköviink pedig a sziléziai olvasztókba, hogy ott feldolgoztatva, sokszoros értékben, az idegen iparost gazdagítsa.

Ezek, valamint kőszénbányáink a legalkalmasabb teret szolgáltatnák az iparnak külföldi vállalkozók általi tetemes fejlesztésére, azonkívül, hogy a kormány nevezetes tőkét kapna adósságai törlesztésére, a helyett, hogy mint most, csak az adósságok szuportitása végett keresi fel a külföldi tőkét.

3-or. Az adóhátralékoknak nem lenne szabad, miként már 1876 elején volt — s a nevezetes egyszerű törlések után is — maig se sokkal kevesebb — 149 millió frtra felszaporodni.

Ezek behajtását nemcsak költséges végrehajtásokkal, hanem erkölcsi módon is kellene eszközölni.

Vannak szegény községek, sőt egész megyék, a melyek becsületbeli dolognak tartják az adónak végrehajtás nélküli pontos befizetését. — Tehát ha terhes is — rendkívüli eseteket leszámítva — a többi is megteheti. — Az ilyen szép példákat minél gyakrabban közzé kellene tenni.

De ellenkezőleg már megtörtént, hogy a hetyke, éretlen eszű szolgabíró a községi számadásoknak — úgy mint neki eszébe jutott bekívánni — rögtöni be nem adása miatt, a legnagyobb adófizetés idején, októberben tömegesen felfüggesztette hivataluktól járásában a községi jegyzőket. A községi bírák nem értve sem írást, sem számadást, — a befizetni akart adókat nem fogadhatták el; — a nagyságos alispán ur — kihez fölebbzetett az ügy, még fürdőben mulatott, s nagysokára szó nélkül helyben hagyta a kegyelt szolgabíró basáskodását, — s így közel 1/4 éven át, a járás nagy részében jóformán semmi adó nem lett befizetve.

A nép nem igen tud takarékoskodni, kiadja a pénzt, s aztán mikor már pénztelen, nyakra-főre neki esnek s ingó-ingatlanát el-

prédálják. Ilyen s hasonló esetek számosan vannak, sokszor a szépen jövedelmező végrehajtási illetekek szaporítása tekintetéből is.

A *főispánnak* ez volna tehát 1-ső kötelessége, hogy ezen fontos ügy ne volna többnyire csak a községi jegyzők jóakarására bízva. — Sőt a *végrehajtás nélkül szorgalmasan* eljáró s jó bánásmódú *jegyzőket jutalmakkal* is serkenteni kellene, — a helyett, hogy mint most látjuk, hitelünket, civilizációnkat kompromittáló országos botránykép, csak *egy megye részére 200-ával toborzák össze az adóvégrehajtókat*, — s a nép erkölcsi élete depraváltatván, ez az absolutismus gyászos korszakában is hallatlan lázadási merényletekre vetemedik.

4. *Megtakarításokat* lehetne eszközölni: például az aránylag nagyon költséges, központi kormányzati, 3 milliót meghaladó kiadásoknál 1 millió frtot; az országgyűlési kiadásokból, a korábbi évek előirányzatához képest, legalább 300 ezer frtot; a rendelkezési alapnál 100 ezer frtot a sokkal vagyonosabb Ausztriában fennálló arányhoz képest.

Komoly akarattal sokat lehet tenni. József császár a *magyar testőrök* létszámát 120-ról 60-ra leszállította, s az ekkép megtakarított 60 ezer frttal — mint Schwartner megjegyzi — „*löseminariumot*“ alapított *Mezőhegyesen*, mely most a 16 millió frt értékű, négy magyar állami ménes közt, egymaga *több mint a fele értéket* képviseli.

B) *Kormányzati tekintetben :*

1-ör. *A belügyministeri tárcza* egy elősmert közigazgatási tehetségű *külön minister* önálló vezetésére lenne bizandó.

Tisza Kálmán minden nagy tehetségei, fáradhatatlan szorgalma mellett, a kormány, országgyűlés vezetése, s a közös kormány ügyeire kellő befolyása által annyira igénybe van véve, mikép absolute lehetetlen, hogy csak *physikai ideje* is volna a *belügyi tárcza* ügyeivel behatóan és tüzetesen foglalkozhatni.

Mindjárt kormányra léptekor igen helyes érzékkel megalkotta többek közt az oly nagy horderejű *közigazgatást* gyökeresen szabályozó, kétségkívül igen jó törvényeket.

Ezek által az összes megyei és városi administratió szálai a *főispán* utján, mind-mind a minister kezébe összpontosulnak, úgy, hogy a *havi s félévi* jelentések alapján, az egész ország administratiójának menete, miként a vérkeringés gyorsabb vagy lassúbb lüktetése, a központban folyton észlelhető és ellenőrizhető volna.

Közigazgatásunk azonban mégis sok tekintetben *középkori* színezetű, a törvényt *holt mechanismusnak* mondják, Pozsony már pláne strikeolt is ellene. — Persze, mert a törvény magában nem adminisztrál, — a legjobb törvényhez is alkalmas *ember* kell, ki abba lelket, szellemet önteni tudjon.

Ilyen azonban se lent, se fönt nincsen.

A miniszternek nincs ideje hozzá, alárendelt közegei pedig nagyobbrészt nem törődnek vele.

Például a napokban egyik főfő miniszteri hivatalnok megállítja kocsiját a főváros népes utcáján, — az összecsendült közönség bámulva várja, hogy az ott ácsorgó *koldusnőt* be fogja kisértetni. — nem — sokáig keresgélve tárczáját, *pénzt nyújtott neki*, hogy a pálinkás boltban leihassa magát. — *„Ex uno disce omnes.“*

Ilyen fogalommal bírnak még a főfő miniszteri tisztviselők is az európai közigazgatás kellékeiről, hogy még a *fővárosban is ápolni kell az utcái- s házaló koldulást*, a minthogy ez szépen diszlik is, előmozdítva a napirenden levő rablásokat.

Mit érnek e szerint azok a törvényhatóságtól félvéenként tömegesen beérkező jelentések, ha nincs, a ki azokat behatóan átvizsgálva, feldolgozva, évi miniszteri jelentések alakjában közzétenné, a tapasztalt hiányokat orvosolná, a ki a közigazgatást a törvények szellemében vezérelné.

Ez által maguk a jelentések s a bizottságok mindmegannyi merő chablonszerű holt formalitássá fajulnak.

A lehető legkirivóbb satyra erre nézve, hogy ámbár minden törvényhatósági *őorvos havonként* hivatalos jelentést tesz a *közegészség* állapotáról, s ez félvéenként felküldetik a belügyminiszternek, — mégis — a helyett hogy *ő volna, ő kér*, meg egy másik miniszter társa is, *felvilágosítást* a nagy gyermekhalandóság okairól, mely már régóta Európában ritkítja párját, s mely fajunkra, annak számarány-fejlődésére bénítóleg hat.

2-or. *A nemzetiségi és vallás elleni izgatást* világosan és határozottan *tiltja a törvény*, a kormánynak tehát kötelessége volna ezt mindjárt kezdetben és minden előforduló alkalommal megakadályozni, esetleg megbüntetni, és nem várni be, míg ez egész községek- és vidékeket nyílt lázadás és rablás színhelyévé teszi.

Nem az elámitott együgyű népet, hanem az izgatókat kellene rögtön és kiméletlenül büntetni, bárki legyen is az.

Az nem civilisált államba való abnormis állapot, megvárni,

hogy egyes békés polgár kényszerítse a másikat a törvény megtartására. *Ez a kormány kötelessége.*

A Pesti Napló 170-ik számában hibás tant hirdet, azon tételt állítva fel, hogy „*mivel a hatóság nem elég erős megvédelmezni a magyarság érdekeit*“, tegye ezt a társadalom, tehát „*szeget szeggel*“, alapítsunk magyarosító egyleteket stb.

A magyarság nem szorul erre, de a hatóságnak nem is ez a feladata. — A hatóságnak arra kell elég erősnek és éberszeműnek is lenni, *hogy törvénysértést ne tűrjön*, hanem az állam- és állampolgárok érdekeit, bárki ellen is megvédelmezze.

Éppen megfordítva, úgy helyes a tétel, hogy *a társadalom magában nem elég erős, hogy az izgatók ellen, az állampolgárok érdekeit megvédelmezze*, mert épen e végett létezik a kormány.

3-or. *Főispánokul* csak elősmert, legkiválóbb tehetségű, erélyes hazafiak nevezendők, s tervszerűen kidolgozott *utasításokkal* látandók el.

A főispán kezében az összes ministeriumok teendői *összpontosulnak*, s ő van főleg hivatva, hogy az egész megyei s városi adminisztrációba lelket, szellemet öntsön. Neki mindenütt, mindenbe és mindenek fölött kell *ellenörködni* tudni, mert az egész közigazgatási apparatus rendelkezésére áll.

Törvényeink s a kormányrendeletek évenként — elég hibásan — egész könyvtárakká szaporodnak, melyek kellő áttanulmányozására most már egy egész életkor szükséges.

Ha tehát azt akarjuk, hogy ezek — mint történik — legtöbb esetben holt betűk ne maradjanak, könnyebb tájékozás végett — a főispán feje se káptalan — mulhatatlan szükségesek volnának a rendszeres *utasítások*.

4-er. *A közoktatás* terén az ipari oktatás még mindig elhanyagoltatik.

A közoktatási törvény és a kormány számos rendeletei és utasításai szerint ugyanis az összes *elemi-, felsőnép- és polgári* iskolákban, továbbá az összes *tanító- és tanítónőképződékekben* tanítani kell a *mezőgazdaságot*, s a vidékre való tekintettel tehát legalább is minden városban az *ipart* gyakorlatilag (tanműhelyek felállításával) és erre alkalmas gyakorló helyiségekben.

Mégis a törvénynek már 14 évi fennállása után is a több mint 15 ezer iskolából kilépő növendékekről, ezeknek 6, illetőleg 9 évi iskoláztatásuk után is a miniszteri jelentések szerint csak annyit

tudunk, hogy hány tanult meg közülök *inni és olvasni* és hány *csak olvasni!*

A 70 *tanítóképezde* közül 27 a törvény világos rendelete ellenére, még *gyakorló iskolával se bír.*

Még a fővárosban levő 5 állami tanítóképezde közül is csak 3-ban tanítanak gyakorlatilag némi *ipari foglalkozást*, a második fővárosban *Kolozsvárott* levő szintén állami két tanítóképezde *egyikében sem.*

A *fővárosi 142* elemi-, felsőnép- és polgári *iskolák* többnyire kis helyre szorított, s a gyermekek egészségére nézve is veszélyes *kaszárnyaszzerű épületek.*

Az életkérdésünket képező *gazdasági* s itt főleg *ipari* gyakorlatra szükséges *kertje* csak 18-nak, *faiskolája* csak 5-nek van.

Tehát a physikai lehetőség is ki van zárva, hogy a növendékek ezen legszükségesebb, leghasznosabb ismeretekbeni gyakorlatot megszerezhessék.

A *főváros ezen elvémitő példája* után elképzelhetjük, hogy milyenek a viszonyok s milyen gond fordítatik az ország vidékein ezen állapotokra.

Igen természetes azután, hogy a nép gazdasági és ipar ismeretei évtizedeken át a fagyponton aluli színvonalon kell, hogy maradjanak, hogy az ezen pályák iránti fogékonyság a nép közt semmikép nem akar terjedni, mert „*ignoti nulla cupido.*”

Hogy mennyit lehetne e téren tenni, nem mondom egy miniszternek az egész országra kiterjedő hatóságával, de csak egyes tanító erélyes szorgalmával is, azt megmutatta Tessedik Sámuel, szarvasi evang. lelkész és tanító, már éppen egy századdal ezelőtt, ki minden más segély nélkül, egyedül hogy kérelmére a földesuraságtól alig egy holdnyi haszonvehetetlen földterületet kapott, ezt kertté alakítva, abba neje közreműködésével mind a két nemű tanulókat a mezőgazdasági és iparos ismeretekben oly sikeresen gyakorolta, hogy ezek néhány év alatt az *olszerű gazdálkodás, rét- és földművelés, külföldi növények* termesztése, *maggyűjtés, gyümölcs- és erdeifák* tenyésztése, *méhészet, selyembogártenyésztés*, továbbá a *selyem- és gyapjúfonás-szövésben*, bámulatos előhaladást tanusítottak.

Igen tisztelt Békey Imre fővárosi tanfelügyelő ur pedig a párisi kiállításról tett jelentésében mondja, hogy „a külföldi arvházakban a fiuk és leányok az elemi oktatás mellett a *kertészetet minden munkájával tanulják*, s a *háziipar 100-féle ágazatának legtöbbszörében alapos oktatást és foglalkozást nyernek.*”

A társadalom méltán megvárja tehát a kormánytól, hogy a közoktatási törvénynek ezen, a nemzeti jólétre nézve kiszámíthatatlan fontossága intézkedéseit, legalább a jövőre haladéktalanul és sikeresen foganatosítsa. Végre :

C) *Törvényhozási tekintetben* : Arra kell törekedni a kormánynak, hogy a vámszövetségi szerződés idejének letelte után, az önálló vámterület megalapíttassék.

Kell, hogy a kormány azon magasabb nézpontra emelkedjék, mikép ez nem *párt-*, hanem *létkérdés* a nemzetre nézve.

Ez nem annyira *műipari*, mint főleg és első sorban *mezőgazdasági kérdés*.

Ez képezi a sokat emlegetett és mindenesetre nagy jelentőségű *agrárpolitikának* lényegét, s az *agrárkérdésnek* egyedül helyes megoldását. Mert a történet és tudomány által rég megállapított tény, hogy a birtokviszonyoknak bárminő korlátozása, ennek jövedelmezőségére s az általános jólétre nézve hátrányos.

Tény, hogy mi a mesés nagyságu, még nagyobbára szűz földterületekkel bíró, olcsó szállítási utakkal rendelkező, kisebb állami és társadalmi terhek mellett termelő országokkal nyers terményeinkre nézve előnyösen nem versenyezhetünk.

Tény, mikép már a priori lehetetlen, hogy nyers terményeink csekély árával a külföldi iparterményekből álló culturszükségleteink, mondjuk csak 2—3-szorosan nagy értékét fedezhessük.

A mezőgazdának a *tőke*, s az ezt egyedül termelni képes *ipar* jobb kezét képezi. Mert csak a nyers terményeknek minél nagyobb mérvű s lehetőleg helybeli fogyasztása, feldolgozása, képes a földnek jövedelmezőségét és értékét folytonosan és mindig nagyobb mérvben emelni.

E nélkül a föld jövedelmét sokszorosan fokozni képes *okszeri* *belterjes* gazdálkodásról még csak álmodni is képtelenség.

A legjelentékenyebb társadalmi *faktor* a *munkaerő*, mert ez minden egyesnek rendelkezésére áll. Az állampolgárok csak $\frac{1}{3}$ -át 5 milliót, s egynek évi keresményét csak 300 frttal véve, az *évi jövedelem 1500 millió frtot* tesz, míg az összes termőföld (30 millió hektár) az alig jövedelmező $\frac{1}{3}$ erdő sat. leszámításával, legjobb esetben évi 5 frtjával, *csak 100 millió frt* jövedelmet ad.

De a munkaerő által képzett ezen nagy jövedelem a *legveszendőbb*, mert örökre veszve van, ha termelése pillanatában nyereségesen nem értékesíttetik.

Értékesítésének pedig lényeges *feltétele* kelléke, hogy a testi s szellemi *erők kicserélése* — mint a pénznél — minél *gyorsabb*, az *erők körforgása* minél *szakadatlanabb* legyen.

Ha a körforgás *gyors*, a társadalom *erős*, ha *lassú*, akkor a társadalom *gyöngé* és beteg.

Ha minden pillanatban *verseny* mutatkozik a munkaerő *megvételében*, akkor a társadalom a *szabadság*, *polgárisodás*, *jólét* útján halad.

Ha pedig minden pillanatban *verseny* mutatkozik a munkaerő *eladásában*, ez biztos jele a társadalom hanyatlásának.

Ez utóbbi eset van nálunk, mert piacunk a századokon át gondossan ápoltt külföldi olcsó — bár a mienknél sokszor rosszabb — a gyári iparcikkokkal van elárasztva, s a *belföldi munkásnak*, *iparosnak* alig van annyi keresete, hogy abból nyomorultan *eltengődjék* — vagy a mi előbb hallatlan volt — *kivándorol*.

Százmilliókat képez ez által a *munkacserében évi veszteség*, melynek természetes hivatása volna a gyárnépességet szaporítani, tőkét termelni, s az *iparos és földművelő osztálynak* karöltve járó érdekeit előmozdítani.

A még *fejletlen* ipartól azt kívánni, hogy az a *fejlettel* versenyezzen, éppen olyan képtelenség, mint hogy az, a ki uszni, vivni, lovagolni nem tud, azzal versenyezzen, a ki ezen ügyességeket éven át való tanulás- és gyakorlással elsajátította.

S éppen ez az oka, hogy nem is létezik önálló nemzet, melynek gazdasága, ipara kellő állami védelem nélkül kifejlődhetett volna.

Deák igen bölcsen megkülönböztette s világosan kiemelte a kiegyezési törvényekben, hogy a *vám- és kereskedelmi ügyek* nem folynak a pragmatika sanctióból, s *nem tartoznak a közösügyek közé*. A *vámszövetséget* mint egészen *független állam* egyedül kísérletkép kötöttük meg 10 évre *Ausztriával*, 1878-ban pedig újabb 10 évre 1887. december 31-éig.

IV.

A mi már most magát a társadalmi működést illeti, 1. a *baj oka*, mint már előbb érintém mélyebben fekszik, mint a külső jelenségekből látszik. A *nemzetiségi különbségek* már előbb is léteztek, és nagyobb arányokban mint most, a *panславismus* s ezzel rokon természetű nemzetiségi és vallási izgatások csak *ürügy*, a mivel egyesek többnyire személyes és nem mindig tiszta czéljaikra fel-

használják a mindinkább öntudatra ébredő nép *cléguletlenségét* a létező kormányzati s társadalmi állapotokkal szemben. Valódi *okát* a bajnak a *megélhetés, a jólét hiánya* képezi.

Az ujkor *demokratikus* vívmányai felszabadították a nyers tömeget az *absolutismus* békói alól, de a századokon át gyámsághoz szokott elemekben hiányzik még az önálló működésre szükséges *szellemi erő, a jogokkal* viszonos *kötelességérzet*.

Ők egyenjogú faktoroknak ismertetvén el, irigy, ellenséges szemmel nézik a *vagyonos osztályt*, mely vagy régi privilegiált állása, vagy *szellemi fölénye* által jutott *vagyonhoz*.

Az új átalakulás előnyei a *személy és polgári szabadság* törvény előtti *egyenlőség*, alkotmányos *jogok, szabad föld, szabad sajtó*, tanulási- és *iparszabadság* sat. előttük mind nem sok értékkel bírnak. Mert ez nekik közvetlen tényleges *hasznot* nem hoz, sőt ezek nagy részét a megszaporodott verseny folytán éppen károsnak tartják.

Szellemi fejlettségük hiányossága miatt még nem fogják fel, mikép mindezek csak a lehetőséget adják arra, hogy kiki saját tehetségeit akadálytalanul s kellően kifejthesse, hogy ezek nem *tényleges* vagyoni javak, hanem csak *vagyonszerzési eszközök*.

A polgári szabadság terjedésével, s a kormánynak kevés takarékosági hajlama folytán, az *állami, községi, társadalmi terhek* folyton növekednek, — a legnagyobb részt mezőgazdasággal — még pedig a legprimitív módon foglalkozó nép *keresetképessége* ezzel nem halad, nem képes aránylagossan haladni.

A kisbirtokosnak még most is többnyire kevés és rosz marhával, roszul megszántott, trágyázatlan s szemetes konkolyos maggal bevetett földjében sem oly minőségű, sem annyi termése nincs, mint a milyet s a mennyit kellő művelés mellett, földjének fele vagy 3-ad részében is termelhetne.

Szellemi s anyagi *üzleti tőke* hiányában ekkép a kellően nem művelt föld után 2—3-szoros nagyságban viseli, a különben is elég nagy *adó- és munkaterhet*.

Ily gazdálkodás mellett tehát számtani biztossággal be kell következni *elpusztulásának*, melyet még a *korcsmai* dupla krétával vezetett számla, a száz percentes *kölcsön, perköltség* sat. rohamosan siettetnek.

„*Paupertas maxima meretrix*“ szegénységnek erkölcsi romlottság, pusztulás, tömeges kivándorlás, s mindennemű bűnös izga-

tások befogadására való fogékonyság a rendes kísérei, nemcsak az idegen nemzetiségi, hanem mint látjuk a székely, tehát a legtösgyökeresebb magyar vidékeken is.

2-or. *A czél*, melyet a társadalmi egyleteknek kitűzni, a *fősuly*, melyre ezek tevékenységének irányozva lenni szükséges, a *megélhetés*, a *jólét terjesztése* kell tehát, hogy legyen, főleg és első sorban.

Hiába beszélünk annak hazafiságról, a kinek nincs mit ennie. Ezelőtt csak két ut áll nyitva, *elveszni* vagy *gonoszságra vetemedni*, ha épen *koldulni* nem akar. Még ha megélhetési módja, ha keresete van, saját józan esze után önként fogékonyvá lesz a hazafias érzelmek befogadására.

Arra kell törekednünk, hogy a *megélhetést*, a *jólétet* minden *községbe*, még a legszegényebb *kunyhóba* is otthonossá tenni segítsük, hiszen nem a szuronyok száma, de az *egyeselek* jóléte képezi az állam erejét!

A *nevelés*, *polgárisodás*, *erkölcsiség*, *magyarság*, *hazafias szellem* csak a *jólét*, a *kedvező anyagi helyzetnek* megállapítása és *ápolása kíséretében* terjeszthetők sikeresen.

3-or. A czél elérésére szükséges *módok- és eszközöket*, a természeti törvények megfigyelése és követése adja kezünkre, hogy mindenki önmagán s a természetten minél inkább uralkodni törekedjek.

Ezt követve, a legkisebb község határa is alkalmas arra — kivált nálunk, hol mind a gazdaszat, mind az ipar érdekében 2-3 annyi népességre lenne még szükségünk, mint a mennyi van, hogy lakóinak bőven nyujtsa a megélhetést, a jólét eszközeit — még pedig, ha a *gazdaszat*, *ipar*, *értelmiség karöltve fejlődnek*, minél számosabban lesznek, annál nagyobb mértékben. Például csak maga Angolország gépei 600 millió ember munkáját képesek elvégezni, közel kétannyit, mint a menyien egész Európában laknak.

Az egyletnek, főleg és első sorban a *házi-iparnak* minden községben, minél nagyobb mérvben, s minél szélesebb körbeni elterjedését és meghonosítását kellene feladatául tekinteni, úgy hogy az, mint a mezőgazdaság biztos kiségitő eszköze és támasza, minden földmives családnak az év nagy részét különben is tétlenül eltölteni szokott időben, otthonos foglalkozása kiegészítő részét képezné.

Különösen pedig arra ügyelni, hogy *ezen képesség megszerzése*, *minden elemi iskolában lehetővé tétessék*.

A gabona, liszt, bőr, hus, tej, faggyu, szappan, kender, len, vas, fa, vessző, nád, szalma, csont, sat. mind oly anyagot képeznek,

melyek a vidék sajátosságaihoz képest könnyen elsajátítható, s a családnál összes tagjai által gyakorolható kevés ügyességgel, a család egész házi szükségéit fedezni képes, jövedelmi forrásul szolgálhatnak, a mint ezt már egy más alkalommal tartott felolvasásomban is említettem.

Ezek mind emelik a vagyonosságot s képessé teszik a földmivelőt, hogy mindig több és több szükségleteit képes legyen fedezni. Az ekkép csak némileg is emelkedett jólét, önként maga után vonja a *kis iparnak* napról-napra nagyobb mérvbeni elterjedését.

A társadalmi egyletnek ez volna tehát 2-ik sorban, az elsőnél már sokkal könnyebb, de mégis igen fontos feladata, hogy a *kis-iparnak* iparos szövetkezetek útján is, szintén minden községbeni elterjedését előmozdítsa. Milyenek az *ács, molnár, kovács, pék, lakatos* sat. foglalkozásai, továbbá *marha-, gyümölcs-, baromfi-, selyembogár-, méhtenyésztés, konyhakertészet, bor, vegyeskereskedelem* stb.

Ezek mind megannyi biztos és csallhatatlan tényezők arra nézve, hogy a gazda termelvényének közvetlen és helybeli fogyasztói legyenek. Ezuton a termelő megkiméli a piacra szállítási időt, költséget és fáradságot, a kereskedő és ügynökének díját, s a külbeviteli vámot, miáltal terményének s földjének ára növekedik, s jövedelme évenként szaporodik. Míg másrészt a nyers terményt fokozatosan értékesebbé tenni képes ipar, mindig nagyobb mérvbeni elterjedést nyer. Például egy font len csipkévé átalakítva, ugyanannyi súlyu arany értékűvé változtatható át.

Általában az *ipar, minél nagyobb sokféleségének, minél több községbeni elterjedése azon feltétlenül szükséges kellék, mely a mezőgazdaság helyes fejlődhetésének egyedüli s kizárólagos alappját képezi.*

Idejáru, a mint Liebig már rége kimutatta, hogy a föld minden jótékonyága mellett, nem *ajándékoz* semmit, hanem csak *kölcsönöz*, s ezt, miként a legszigorúbb s legpontosabb bankintézet eskis a rendszeres *visszafizetés* feltétele alatt teszi, hogy a legtermékenyebb talajnak termőképessége is csak arasznyi időre terjed, s a termőképesség folytonos fentartására lényegesen szükséges, hogy a termelvény lehetőleg *helyben* elfogyaszthatván, az *trágya* alakjában a földnek ismét visszaadassék.

Ezen feltétlen és életbevágó kötelezettségét is csak a fentebbi módon teljesítheti a gazda. *A mezőgazdaság kellő kifejlődhetése* tehát ez okból is csak ez uton (*csak az iparnak* minél nagyobb fok) minden kisebb-nagyobb községbeni aránylagos lokalizálása által létesíthető.

Azt mondhatnák sokan, de hiszen gabonatermésünk értékesítésének rendes módja az *export*, a kivitel.

Épen ez egyik legnagyobb hibánk s romlásunk főoka, mert statisztikai adatok szerint, nemcsak hogy összes gabonatermésünk szükséges lenne a belfogyasztásra, hanem még 3-szor annyit kellene termelnünk vagy behoznunk, mint a mennyit kiviszünk, a Franciaországban belfogyasztás arányához képest.

Épen a kisbirtokosra nézve van annak a lehető legkárosabb hatása.

A kereskedők osztályából egy sincs nálunk oly számosan képviselve, mint a *gabonakereskedő*.

A legkisebb falut is több gabonakereskedő vagy legalább *ügynök* járja be a betakarítás idején. Mert minden gazda egész évi kiadására, főleg ebből szokott pénzt teremteni, tehát sok az eladó, ezekhez járul a *pap*, *mester*, *jegyző*, *császár*, *pásztor* sat., kik szintén jövedelmük ezen részből szakítanak legalább egy részt az eladásra. Jön a *végrehajtó*, s a gazda, a mit nem akarna is tenni, a vetőmagra, a malomba készítettet is, erővel kiteszi *eladásra*.

Ezen rendkívüli nagy *kinálat*, természetellenes alacsony fokra lenyomja a gabona árát.

A *korcsmáros*, *bolto* *zsidó*, állandó gabonakereskedő, ki sokszor még lábán lefoglalja a termést adóssági követelés fejében, szintén a lehető *legolcsóbb áron*, s kamat fejében rendszeren 2—3 mérő gabonát szed száz frt kölcsön után.

Egész szekér-karavánok szállítják azután heteken, hónapokon át a gabonát a közelebbi városba vagy a vasuti állomáshoz, mint valami nagy jólétre mutató bő termés eredményét, mint a kivitelre szorult *fölösleget*.

Pedig mindez nagyjából a szegény gazdának szájából kivett falat kenyerét képezi, melynek ő és családja sirva néznek utána.

Épen ez a romlás, *pusztulás oka*. Épen ezt kell és lehet az egyleteknek, a *házi-ipar* s a *kisipar*, község és országszerte való meghonosításával megszüntetni.

DE BALLAGI GÉZA.

